

УДК: 346

ИШКЕРДИК ИШМЕРДҮҮЛҮК МЕНЕН АЛЕКТЕНҮҮ УКУГУ

*Арым кызы Жамила улук окутуучу,
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргызстан*

*Маматова Асел Абдиакимовна, улук окутуучу
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргызстан
E-mail: asel.mamatova.87@mail.ru*

*Улук окутуучу Шарабидин кызы Арзыкан
Ош мамлекеттик университети
E-mail: Sharabidinkyzy88@bk.ru
Ош, Кыргызстан*

Аннотация: Бул макалада негизинен укуктук статус, ишкердик ишмердигинин келип чыгышы тууралуу маалыматтар камтылган. «Укуктук статус» түшүнүгү латындын «статус» (status) термининен келип, кызмат орду, мамлекет дегенди билдирет. «Укуктук абал» категориясы укук предметине карата ар кандай юридикалык илимдердин өкүлдөрү тарабынан изилденет. Укук жана конституциялык укук теориясында укуктук статус негизинен адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринин көйгөйлөрүнө байланыштуу изилденет. Адамдын жана жарандын укуктук абалы конституцияларда жана башка ченемдик укуктук актыларда мамлекет тарабынан мыйзамдуу түрдө бекитилген укуктар менен милдеттердин тутуму, жеке жана коомдук мамилелер чөйрөсүндөгү юридикалык жактан бекитилген укук жөндөмдүүлүгү жана укук жөндөмдүүлүгү катары аныкталат.

Илим ошондой эле укуктук статусун мазмунуна кеңири мамилени билдирет, укук жана милдеттерден тышкары, укуктук статусун элементтерине жоопкерчилик, кепилдиктер, укук жөндөмдүүлүгү, принциптери, жарандык ж.б.

Ачкыч сөздөр: Илим, ишкердүүлүк, укуктук абал, конституция, экономикалык иш, коомдук мамиле, мамлекет.

**ПРАВО НА ЗАНЯТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ**

*Арым кызы Жамиля,
старшего преподаватель
Ошский государственный университет,
Ош, Кыргызстан*

*Маматова Асель Абдиакимовна,
старший преподаватель
Ошский государственный университет
E-mail: asel.mamatova.87@mail.ru
Ош, Кыргызстан*

*Шарабин кызы Арзыккан,
старший преподаватель
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызстан
E-mail: Sharabidinkyzy88@bk.ru*

Аннотация: В данной статье в основном содержится информация о правовом статусе, зарождении предпринимательской деятельности. Понятие «правовой статус» происходит от латинского термина «статус» (status), что означает положение, состояние. Категория «правовой статус» исследуется представителями различных юридических наук в отношении субъекта права. В теории права и конституционном праве правовой статус в основном изучается в связи с проблематикой прав и свобод человека и гражданина. Правовой статус человека и гражданина определяется как система прав и обязанностей, законодательно закрепляемая государством в конституциях и иных нормативных правовых актах, как законодательно закрепленная право- и дееспособность в сфере частных и публично-властных отношений.

В науке высказывается и более широкий подход к содержанию правового статуса, помимо прав и обязанностей, к элементам правового статуса относят ответственность, гарантии, правоспособность, принципы, гражданство и др.

Ключевые слова:

Наука, предпринимательство, правовой статус, Конституция, экономика, связи с общественностью, государство.

THE RIGHT TO ENGAGE IN ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

*Zhamilya Arym kyzy, senior lecturer
Departments: Civil Law and Procedure
Osh State University
Osh, Kyrgyzstan*

*Asel Abdiyakimovna Mamatova, senior lecturer
Department: Civil Law and Procedure
Osh State University
E-mail: asel.mamatova.87@mail.ru
Osh, Kyrgyzstan*

*Arzykan Sharabin kyzy, senior lecturer
Osh State University
E-mail: Sharabidinkyzy88@bk.ru
Osh, Kyrgyzstan*

Abstract: This article mainly contains information about the legal status, the origin of entrepreneurial activity. The concept of "legal status" comes from the Latin term "status" (status), which means position, state. The category "legal status" is studied by representatives of various legal sciences in relation to the subject of law. In the theory of law and constitutional law, the legal status is mainly studied in connection with the problems of the rights and freedoms of man and citizen. The legal status of a person and a citizen is defined as a system of rights and obligations, legally fixed by the state in constitutions and other normative legal acts, as legally fixed legal capacity and legal capacity in the sphere of private and public relations.

Science also expresses a broader approach to the content of the legal status, in addition to rights and obligations, the elements of the legal status include responsibility, guarantees, legal capacity, principles, citizenship, etc.

Key words: *Science, entrepreneurship, legal status, Constitution, economy, public relations, state.*

Ишкердүүлүк укук илими чарба жүргүзүүчү субъекттин укуктук абалынын жалпы маселелерин да, айрым чарба жүргүзүүчү субъекттердин укуктук абалынын өзгөчөлүктөрүн да изилдейт.

Ишкердик субъектинин укуктук статусу – бул мамлекет тарабынан мыйзамдуулукта мыйзамдуу бекемделген укуктардын, эркиндиктердин, мыйзамдуу кызыкчылыктардын, милдеттердин жана мамлекеттик кепилдиктердин тутуму.

Ишкердик менен алектенүү укугу чарба жүргүзүүчү субъекттин укуктук статусунун негизи болуп саналат. Ишкердик менен алектенүү укугу Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 41-беренесинде жөнгө салынат, ага ылайык:

«Ар бир адам экономикалык эркиндикке, өзүнүн жөндөмдүүлүгүн жана мүлкүн мыйзам тарабынан тыюу салынбаган ар кандай экономикалык иш үчүн эркин пайдаланууга укуктуу».

Кыргыз Республикасынын Салык кодексинин 23-беренесине ылайык.: «Экономикалык иш - бул ишкердик жана башка иш. Ушул Кодекстин максаттары үчүн субъекттин чарбалык иши, эгерде ал системалуу негизде жүргүзүлсө, ишкердик деп таанылат.

Быйгарым укуктуу адамдын, бул укуктун мазмунунда камтылган мүмкүнчүлүктөрдү (ыйгарым укуктарды) ишке ашыруусу ишкердик иш жүргүзүү укугун жүзөгө ашыруу болуп саналат.

Бул конституциялык укук эл аралык келишимдердин жоболоруна да, ошондой эле экономикалык иш-аракет эркиндигин, адамдын менчикке болгон укуктарын, эркин эмгекти жөнгө салуучу Кыргыз Республикасынын Конституциясынын ченемдерине да негизделген.

Тийиштүү жоболор Кыргыз Республикасынын Конституциясында каралган:

- жарыяланган экономикалык ишмердүүлүк эркиндиги;
- ар бир адамдын жекече жана башка адамдар менен бирге менчикке ээ болуу, ага ээлик кылуу, пайдалануу жана тескөө укугу;
- эмгек эркиндиги жана ар бир адамдын эмгекке болгон жөндөмдүүлүктөрүн эркин тескөө, иштин түрүн жана кесипти тандоо укугу.

Ишкердик менен алектенүү укугу да укук субъектинин укук жөндөмдүүлүгүнүн элементи катары каралат. Бул ыкма биринчи кезекте Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 53-беренесине ылайык, ишкердик менен алектенүү укугу жарандардын аракетке жөндөмдүүлүгүнүн мазмунуна кирет. Ошол эле учурда, эгерде жарандын жалпы укук жөндөмдүүлүгү туулган учурдан тартып пайда болсо, анда мыйзам ишкердик менен алектенүү укугун жеке адам жеке ишкер катары мамлекеттик каттоодон өткөн учур менен байланыштырат, бул укукка ээ болбойт. Ошентип, ишкердик менен алектенүү укугу субъективдүү конституциялык укук катары көрсөтүлөт. Ошол эле учурда чарба жүргүзүүчү субъект конкреттүү укуктук мамилелердин элементтери катары конкреттүү субъективдүү укуктарга да ээ болушу мүмкүн.

Ишкердик менен алектенүү укугунун мазмуну. Ишкердик менен алектенүү укугу, биринчи кезекте, ишкердиктин түрүн жана формасын, иштин

көлөмүн жана аймагын, ишкердиктин уюштуруучулук-укуктук формасын тандоо мүмкүнчүлүгүнөн турган экономикалык иш-аракеттин эркиндиги менен шартталган.

Өзүнүн мүнөзү боюнча ишкердик иштин төмөнкүдөй негизги түрлөрү бөлүнөт:

- ♣ өндүрүш;
- ♣ коммерциялык (соода);
- ♣ ортомчу жана башка.

Ишкердиктин чөйрөсү субъекттик - тармактык өзгөчөлүгүн эске алуу менен конкреттүү рыноктун түрү боюнча аныкталат (мисалы, баалуу кагаздар рыногундагы иш, банк иши, камсыздандыруу кызматтары, инвестиция жана инновация чөйрөсүндөгү, биржа, транспорт, баалоо иштери ж.б.). Иштин аймагы чарба жүргүзүүчү субъект иштеген рыноктун аймактык чек аралары, ошондой эле чарба жүргүзүүчү субъекттин, анын айрым бөлүмдөрүнүн жайгашкан жери менен аныкталышы мүмкүн.

Ишкердик статусун алуунун шарттары жана тартиби ишкердиктин уюштуруучулук-укуктук формасына (юрдикалык жакты түзүү менен же түзбөстөн) көз каранды болот. Мыйзам ишкердик иштин айрым түрлөрүн жүргүзүүнүн формасын чектеши мүмкүн.

Ишкердик менен алектенүү укугунун элементи катары ишкердин эркин атаандаштык укугун кароого болот, ал дагы адабияттарда субъективдүү конституциялык укук катары каралат. Эркин атаандаштык укугу рынокко кирүүгө юрдикалык жактан бирдей (окшош) ишкердик жана башка чарбалык иш-аракеттерди жүргүзүү үчүн керектөөчүлөрдүн (сатып алуучулардын)

сууро-талаптарын баалоо жана баадан тышкаркы иш-аракеттер аркылуу тартууну талап кылуу мүмкүнчүлүгүнөн турат.

Мындай кепилдиктер биринчи жолу «Ишкерлердин укуктарын коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамында формулировкаланган. Булар төмөнкү кепилдиктер:

- ишкердик менен алектенүү, ишканаларды түзүү жана алардын иши үчүн зарыл болгон мүлктү сатып алуу укугу;
- максатка ылайыксыз деген негизде ишкананы каттоодон баш тартууга жол бербөө;

Кыргыз Республикасынын жана чет мамлекеттердин аймагында эларалык келишимдердин негизинде иш алып барган чарбакер субъекттердин укуктарын жана таламдарын коргоо, ишканаларды мамлекет, анын органдары жана кызмат адамдары тарабынан басмырлоого жол бербөө;

- бардык чарба жүргүзүүчү субъекттердин рынокко, материалдык, финансылык, эмгектик, маалыматтык жана жаратылыш ресурстарына жетүүнүн бирдей укугу, менчигинин түрүнө жана алардын уюштуруу-укуктук формаларына карабастан ишканалардын иштеши үчүн бирдей шарттар;
- ишканалардын мүлкүн мыйзамсыз басып алуудан коргоо;
- Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында жана түзүлгөн келишимдерде белгиленген чектерде ишкананын чөйрөсүн ишкердин эркин тандоосу;
- ишкердин Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына, ишкананын уставына жана менчик ээси менен түзүлгөн келишимине (контрактына) ылайык ишкананын мүлкүн өз алдынча тескөөгө, өндүрүштүн көлөмүн аныктоого, продукцияны сатуунун тартибин жана шарттарын, пайданы өндүрүштү өнүктүрүү үчүн бөлүштүрүүнү;

- ишкердикти экономикалык, илимий-техникалык, укуктук жактан камсыз кылуу;
- Камсыздандыруу компаниялары тарабынан бизнес тобокелдигин камсыздандыруу мүмкүнчүлүгү;
- айрым ишканалардын жана алардын бирикмелеринин рыногунда монополиялык абалга жана кара ниет атаандаштыкка жол бербөө;
- Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында жана ушул органдардын ыйгарым укуктарынын чегинде белгиленген негиздерден тышкары, мамлекеттин жана анын органдарынын ишкананын ишине кийлигишүүсүнө жол бербөө;
- Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына карама-каршы келген мамлекеттик же башка органдардын же алардын кызмат адамдарынын ишкананын укуктарын бузган көрсөтмөлөрүн аткаруунун натыйжасында келтирилген зыяндын, анын ичинде алынбай калган пайданын ордун толтуруу. мындай органдарга же алардын кызмат адамдарына ишканага карата мыйзамдарда каралган милдеттенмелер боюнча.

Ошентип, колдонуудагы мыйзамдарга ылайык, ишкерлер төмөнкүдөй укуктарга ээ:

- мыйзам тарабынан уруксат берилген иштин (ишкердиктин) ар кандай түрү менен алектенүүгө;
- каалаган уюштуруу-укуктук формада өз бизнесин түзүү;
- менчикте (чарба жүргүзүүдө) ишкердик ишти жүзөгө ашыруу үчүн зарыл болгон ар кандай мүлккө ээ болууга;
- өз ишин өз алдынча пландаштырууга, бизнес-планды жана пландаштыруунун башка формаларын жана түрлөрүн иштеп чыгууга;

• продукцияны керектөөчүлөрдү, өндүрүштүн бардык факторлорун берүүчүлөрдү өз алдынча тандоого, мыйзамга ылайык чарбалык келишимдерди түзүүгө;

кызматкерлердин эмгегине акы телеенун формаларын жана системаларын, материалдык кызыктыруу-нун ар турдуу кошумча формаларын өз алдынча белгилейт;

бирок бул укуктар уюштуруу документтеринде белгилениши жана эмгек мыйзамдарына карама-каршы келбеши керек ж.б.

Ишкерлер жаран катары Кыргыз Республикасынын Конституциясында, Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинде жана башка мыйзам актыларында белгиленген бардык жеке мүлктүк жана мүлктүк эмес укуктарга ээ.

Кыргыз Республикасынын Салык кодексинин 49-беренесине ылайык, ишкерлер салык төлөөчү катары төмөнкүдөй укуктарга ээ:

- 1) салык кызматынын кызмат адамынан Кыргыз Республикасынын салык мыйзамдарынын сакталышын талап кылууга;
- 2) салыктык укук мамилелеринде жеке өзү же анын салыктык өкүлү аркылуу чыгууга;
- 3) тиешелүү мамлекеттик органдардан Кыргыз Республикасынын салык мыйзамдары, ошондой эле ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган, ыйгарым укуктуу салык органы тарабынан иштелип чыккан эрежелер, жоболор жана башка колдонмолор жөнүндө маалыматтарды алууга;
- 4) ыйгарым укуктуу салык органынын расмий сайтында жарыяланбаган салыктык отчеттуулуктун формаларын колдонбоого;

- 5) суроо-талаптын негизинде салык органдарында болгон бардык маалыматтарды, анын ичинде салыкты туура эмес эсептөө фактыларын тастыктаган ырастоочу документтердин көчүрмөлөрүн акысыз алууга; текшерүү жүргүзүүгө, ошондой эле салык органдарынын салык төлөөчүнүн кеңсеси аркылуу берилген документтеринин тиешелүү салык органынын колу жана мөөрү менен күбөлөндүрүлгөн көчүрмөлөрүн алууга;
- 6) салыктын ашыкча төлөнгөн, ашыкча өндүрүлгөн суммасын эсепке алуу же кайтарып берүү, ошондой эле ашыкча КНСтин суммасын кайтаруу жана/же кайтарып берүү үчүн;
- 7) Кыргыз Республикасынын салык мыйзамдарында белгиленген негиздер болгондо жана тартипте салык жеңилдиктерин пайдаланууга;
- 8) салыктык сырдын сакталышын талап кылууга;
- 9) ушул Кодексте каралган учурларда салыктык контроль башталганга чейин буйрук алууга, мындай контролду жүзөгө ашыруучу салык кызматынын органынын кызмат адамынын маалымкаты менен таанышууга;
- 10) салыктык контролду жүзөгө ашыруучу салык кызматынын органынын кызмат адамынан текшерүүлөр китебине каттоону талап кылууга;
- 11) салыктык контролдун натыйжалары боюнча салык кызматынын органдарына түшүндүрмөлөрдү берүүгө;
- 12) салык милдеттенмесин аткарууга байланышпаган маалыматтарды жана документтерди бербөөгө;
- 13) салык кызматынын органынын кызмат адамынын чечимине, аракетине же аракетсиздигине даттанууга;
- 14) Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык салык кызматынын органынын мыйзамсыз чечими, анын кызмат адамынын мыйзамсыз аракети

же аракетсиздиги менен келтирилген зыяндын жана чыгымдын ордун толтуруу үчүн;

15) КНС салыгын төлөөчүлөр жөнүндө маалыматка эркин жетүү, ага төмөнкүлөр кирет:

а) КНС салыгын төлөөчүнүн толук аталышы, ИНН;

б) жараксыз деп табылган эсеп-фактуранын реквизиттери.

Ишкерлердин укуктарын камсыз кылуу жана мамлекеттик кепилдиктерди сактоо атайын мыйзамдар менен көмөктөшүүгө багытталган: “Ишкерлердин укуктарын коргоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамдары, “Ишкерлердин укуктарын коргоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому. ишкердик субъекттеринин укуктарын коргоо (Бизнес-омбудсмен)”.

Кыргызстанда Бизнес-акыйкатчы институту иштейт. Бизнес-акыйкатчы Улуу Британиянын Кыргызстандагы мурдагы элчиси Робин Орд-Смит. Ишкерлердин укуктарын коргоо боюнча начальник өз ишин Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 30-январында күчүнө кирген “Ишкердик субъекттеринин укуктарын коргоо боюнча ыйгарым укуктуу адам жөнүндө” токтомунун негизинде жүргүзөт.

Нормативдик – укуктук актылар

1. КРнын Конституциясы 05.05.2021ж. *(2021-жылдын 11-апрелиндеги референдум (жалпы элдик добуш берүү) аркылуу кабыл алынган) [электронный ресурс] www.toktom.kg)*

2. КРнын граждандык кодекси 1-бөлүк *(2021-жылдын 2-сентябрындагы N 105 Мыйзамдарынын редакцияларына ылайык)*

Кыргыз Республикасынын Салык кодекси 22.12. 2021.

Адабияттар:

1. Актуальные проблемы предпринимательского права: [сборник статей]. Вып. 1 / [под ред. А.Е. Молотникова, Р.С. Куракина; Е.О. Барсукова, Д.А. Гаврилов, О.И. Грищенко [и др.]; [предисл. А.Е. Молотников]. М.: Волтерс Клувер, 2011. С. 46.

2. Анохин В.С. Предпринимательское право: курс лекций в 2-х ч. М.: Волтерс Клувер, 2012. С. 78.
3. Беляева О.А. Предпринимательское право: курс лекций / О.А. Беляева. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Юстицинформ, 2013. С. 158.
4. Бойков В.Э. Защита прав предпринимателей: (краткие итоги выборочного социологического опроса) // Социология власти. 2014. № 8. С. 42-54.
5. Зубовский Г.Б. Гражданско-правовая защита прав предпринимателей в Российской Федерации. Автореф. дисс. к.ю.н. М.: МГУК, 2012. С.83.
6. Зыкова И. Защита Титова // Российская газета. 26.07.2012
- Каратаева Л.А. Защита прав предпринимателей - физических и юридических лиц, в отношениях с государством // Гражданин и право. 2008. № 11. С. 53-62.
7. Лапуста М.Г. Предпринимательство. Учебник. М.: Инфра-М, 2012. С. 124.
8. Переверзев М.П., Лунева А.М. Предпринимательство и бизнес. Учебник. М.: Инфра-М, 2012. С. 199.